

Ilja Kalinyin

Beszéljenek az elnyomottak!

A szovjet kulturális forradalom posztkoloniális perspektívában¹

Az 1990-es évek második felétől kezdve jelentős érdeklődés mutatkozott a „szovjet szubjektivitás”, valamint a kialakulása hátterében rejlő diszkurzív mechanizmusok iránt a nyugati (elsősorban amerikai) szlavisztikában.² Ez az érdeklődés annak a sajátos kutatói optikának volt köszönhető, melyen keresztül úgy is olvashatóvá vált a szovjet kísérlet, mint a különféle műfajú diskurzusok (a pártkongresszusok határozataitól kezdve a hétköznapi emberek személyes naplójáig) kölcsönhatásának összetett, ám belülről egységes tere. E diskurzusok performatív hatása az új típusú tudat és öntudat megformálódására irányult. Az új kutatási irányzat úttörői J. Hellbeck és I. Halfin történészek voltak, akik olyan műfajokat kezdtek vizsgálni, amelyek közvetlen kapcsolatban állnak a „saját én” kialakulásával: a naplót és az önéletrajzot.³ Munkájuk konceptuális kereteit az 1920–1930-as évek politikai és szociokulturális folyamatainak tanulmányozása alkotta (ahogy az irányzatot követő más kutatókét is). Úgy közelítették meg ezeket a folyamatokat, mint az „öntudatos szovjet állampolgár” megformálódására irányuló jellegzetes, modern szubjektumképző gyakorlatokat, melyek egyben szabadon és intenzíven munkálkodtak az új szocialista haza felvirágoztatásán is. A szubjektumképzés praxisába tartoztak „az osztályidegen elemek ’átformálását’ szolgáló [...] politikai agitáció mellett a művelődéspolitikai és az átnevelésre vonatkozó rendelkezések”,⁴ továbbá az életrajzi önmegfigyelésen és önleírason alapuló, és az új szocialista rezsimhez való odatarozás megteremtését célzó önálló bensőséges írásgyakorlat, amely a diskurzusban való részvétel útján kötötte össze a „saját én” kialakítását az új ideológiai realitás létrejöttével.⁵

¹ Угнетенные должны говорить (массовый призыв в литературу и формирование советского субъекта, 1920-е – начало 1930-х годов) In: Там, внутри. *Практики внутренней колонизации в культурной истории России: сборник статей*. Под ред.: Эткинда, А. – Уфелемманна, Д. – Кукулина, И. Москва, Новое литературное обозрение, 2012. 587–664.

² Erről lásd NAIMAN, 2001; ЭТКИНД, 2007.

³ Lásd elsősorban HELLBECK, 1996; HELLBECK, 2000a; HELLBECK, 2000b; HELLBECK, 2006; HALFIN, 1997; HALFIN, 2003. Lásd még: ХЕЛЛБЕК, 2010, valamint a következőket: ГЕРАСИМОВ-ГЛЕБОВ-КАПЛУНОВСКИЙ-МОГИЛЬНЕР-СЕМЕНОВ, 2002; МОГИЛЬНЕР, 2002.

⁴ HELLBECK, 2001. 342.

⁵ Az „önátformálás” mechanizmusáról és korlátairól lásd: HELLBECK, 2006.

A szubjektumképzés azonban, amely a hivatalos diskurzus egyik vagy másik műfajának elsajátításán keresztül valósulhatott meg, a nyelv kérdését is fölveti – azét a nyelvét, amelyen keresztül végbemegy a szubjektummá válás. Pontosabban szólva azt a kérdést veti fel, hogy kihez tartozik ez a nyelv, és mennyire áttetsző a beszélő számára.⁶ A korai szovjet szubjektivitás leírásában ezért nem kevésbé jelentős mozzanattá kell válnia a beszédet, s vele együtt a szubjektivitást elsajátító *individuum*, valamint a beszédet társadalmi jelentőséggel felruházó *nyelv* közti szakadás konceptualizálásának. Nem elég egyszerűen rámutatni az „önprofilozás” (*self-fashioning*)⁷ diszkurzív és viselkedésbeli gyakorlatainak intenzitására és gyakoriságára az 1920–1930-as évek szovjet társadalmában, ezzel demonstrálva a propaganda hivatalos diskurzusainak és a privát taktikáknak a szerkezeti homogenitását az „én” megformálásában, mert így megkerüljük vagy figyelmen kívül hagyjuk az elnyomás és a kényszer kérdését. Az „én” megkonstruálását (a szubjektumképzés folyamatát) nemcsak abból kiindulva kell leírni, hogy *ki* ennek a folyamatnak a legfőbb instanciája (az individuum, az állam ideológiai apparátusai vagy elnyomó szervei),⁸ hanem azt is meg kell vizsgálni, hogy *mely* diszkurzív anyagon megy végbe, és *hogyan* szerveződik a diskurzus tere, melynek belsejében az „én” szabadon formálódik meg.

A saját „én” megkonstruálásának szabad, ugyanakkor belülről tudatosított gyakorlata még élesebben veti fel a diskurzus rejtett hatalmának kérdését – azét a diskurzusét, amelybe involválódva végbemegy a szubjektummá válás. Ez ugyanis nem azonos a külső politikai kényszerrel. Mindennél ékebben mutatja meg ezt a szovjet szubjektum megformálódásának történelmi példája, mivel a folyamatba involválódott individuum maga is a létező hatalom legitim forrásaként határozta meg önmagát. Eközben a munkások és parasztok társadalmi felszabadítása nem a teljes jogú politikai képviselőjük megteremtéséhez vezetett,⁹ hanem ahhoz a lehetőséghez, sőt, az állam által kezdeményezett kényszerhez, hogy önmagukat képviseljék, s olyan politikai szubjektumokká váljanak a munkások, akik a „tömegek eleven alkotását”¹⁰ különféle diszkurzív formákon keresztül elsajátítva hozzák létre saját identitásukat. De bármilyen formát öltön is ez a tömeges alkotás, mindenképpen beleütközött az artikuláció problémájába: az artikuláció során az önmegformálás és önkifejezés újonnan megnyílt lehetőségei felé irányuló ösztönös törekvés a – tömegek számára korábban elérhetetlen – diskurzus rendjével találkozott.

⁶ HELLBECK, 2001. 358.

⁷ Ezeket a gyakorlatokat vizsgálja *Renaissance Self-Fashioning: From More to Shakespeare* című könyvében Stephen Greenblatt. (GREENBLATT, 1980.) A *self-fashioning* szovjet gyakorlatának eszmei és temporális iránya részben egybeesett a reneszánsz gyakorlattal, amennyiben hasonlóan a múlt meghaladásának szükségszerűségére helyezte a hangsúlyt. Vö.: „Bizonyos fokig (fizikai értelemben) mi még a múlt emberei vagyunk, a múlt összes hibáival együtt, és hatalmas a munka, amit el kell végeznünk magunkon. Nekünk kell elvégezni ezt a munkát mind önmagunkon, mind azokon, akik hozzánk jönnek.” ЯРОСЛАВСКОГО, 1929. 10.

⁸ Lásd ALTHUSSER, 1970; ALTHUSSER, 1976. 67–125.

⁹ Mivel a szovjetek hatalma gyakorlatilag már a kezdet kezdetén átkerült a párthoz, a szovjetek, s lényegében maga a bolsevik párt is csupán a pártapparátus diktatúrájának dekorációjaként szolgált.

¹⁰ Vö.: „A tömegek eleven alkotása – ez az új társadalmiság alapvető tényezője. [...] A szocializmust nem a felülről adott ukázok hozzák létre. Szellemével ellenkezik a kincstári-bürokratikus automatizmus; az eleven, alkotó szocializmus maguknak a néptömegeknek az alkotása.” V. I. Lenin jegyzőkönyv szerint rögzített válasza, melyet a baloldali eszerek interpellációjára adott a ÖKVB 1917. november 4(17)-i ülésén. (ЛЕНИН, 1974. 57.)

Ezen a ponton keresztezik egymást az 1920-as évek kulturális forradalma által generált problémák, az *individuum és a diskurzus találkozásának* problémái a 20. század második felének történeti folyamatai által életre hívott posztstrukturalista elmélettel, s mindazokkal az elméleti vitákkal, melyek az 1968-as évet követően kerültek előtérbe. Nem csupán arról van szó, hogy az európai értelmiség tudatosan appercipálta a korai szovjet teóriák örökségét, hanem arról is, hogy hasonló intellektuális reakciókat adtak a társadalmi változásokra – az 1917-es forradalomra, a II. világháborút követő antikolonialista mozgalmakra, valamint az 1968-as eseményekre. A különbség ugyanakkor leginkább abban van, hogy míg az európai értelmiséget az 1960-as, 1980-as években foglalkoztató kérdések mindenekelőtt leíró-kritikai jellegűek voltak, a '20-as évek szovjet teoretikusai azt feltételezték, hogy új társadalmi gyakorlatot hoznak létre, ami megkövetelte konkrét normatív procedúrák kidolgozását is.

1968 után a diskurzus rendjének szabályozó mechanizmusa került az elméleti viták középpontjába, melyet Michel Foucault vetett fel; a diskurzusnak arról a szabályozó mechanizmusáról van szó, melynek hatása nem csupán a közlemény szerkezetére, hanem magára a beszélőre is kiterjed. Az optika Foucault általi megváltoztatása lehetővé tette, hogy ne csupán a hatalom médiumát lássák a diskurzusban, hanem magát a hatalmat, mely képes identitást teremteni mindazok számára, akik használják vagy hozzáférhetnek a diskurzushoz.¹¹ A diskurzus hatalmának felismerése tette lehetővé Foucault számára, hogy felülvizsgálja az individuumról mint a beszéd ontológiai forrásáról, „*az írás helyét eredendően meghatározó kreatív őserőről*” vallott hagyományos elképzeléseket, és csupán úgy tekintszen az egyedi beszélőre, mint a megnyilatkozás funkciójára, mely a megnyilatkozás grammatikai egységét, koncepcionális és stilisztikai összefüggését hivatott biztosítani. A szerző – avagy Foucault terminológiájában a „szerző-funkció” – úgy határozódik meg, mint a diskurzus szabályozásának fordított effektusa: „...mindaz, amit az individuumban szerző névvel jelölünk [...], nem más, mint annak az átdolgozásnak a projekciója, melynek a szövegeket alávetik...”¹²

Foucault-val egy időben (bár némiképp más perspektívából kiindulva) hasonló elméleti elmozdulást hajtott végre Louis Althusser a szubjektum és az ideológia közti strukturális viszony leírásával. Althusser kettős konstruálódási folyamatként határozza meg ezt a viszonyt: hangsúlyozza a szubjektum kategóriájának szerepét az ideológiai megkonstruálásában, de éppen azért, mert az ideológia alapvető funkciója „*konkrét individuumok és szubjektumok*” konstruálása.¹³

A posztkoloniális perspektíva új hangsúlyokat vitt a problematika kidolgozásába. A szubjektum kialakulásának dialektikája, mely az individuum és a diskurzus között bontakozott ki, egy további elidegenítő dimenziót kapott. Ennek az új dimenzióknak a felfedezése abban a felismerésében nyilvánult meg, hogy elvi szakadék tátong az individuum, valamint a diskurzus között, amelyen keresztül, s amelyben az

¹¹ Vö. FOUCAULT, 1998.

¹² „A kérdés inkább a következő: hogyan, milyen feltételek és formák között lép fel ez a szubjektumnak nevezett valami a diskurzus rendjében? Milyen pozíciót tölthet be, milyen funkciókat láthat el, s milyen szabályoknak engedelmeskedik a különféle típusú diskurzusokban? Röviden: a szubjektumot meg kell fosztanunk kreatív, őseredeti szerepétől, és a diskurzus változó, komplex függvényeként kell elemeznünk.” Vö. FOUCAULT, 2000a. 137.

¹³ АЛЪТЮССЕР, 1970. 47.

individuum szubjektummá válása végbemegy. Más szóval a szubjektumképzés problémája nem csupán abban érhető tetten, hogy a folyamatban szerepet játszó diskurzus eredendően nem az individuum saját nyelve. Az igazi problémát az jelenti, hogy amikor a korábban alárendelt helyzetben lévők – alárendeltségük formájától függetlenül – szubjektummá válnak, a diskurzus, mely immár hozzáférhetővé vált számukra, továbbra is a korábbi hierarchikus struktúrákat hordozza. Oroszországban például a '20-as évek forradalmi diskurzusa, amely a múlttal való szakításra épült, viszonylag gyorsan beleütközött a kulturális örökség problémájába, amikor „a múltat ledobjuk a Jelenkor Gőzhajójáról” jelszavát a „tanuljunk a klasszikusoktól” felhívásra cserélték. Az eredmény: nem csupán a korábbi diszkurzív formákat élesztették újjá, hanem a mögöttük meghúzódó alá- és fölérendeltségi viszonyokat is. Viktor Sklovszkij, az orosz formalizmus egyik vezéralakja, a Baloldali Művészfront (a LEF)¹⁴ egyik képviselője a rá jellemző szellemességgel mutatott rá a kulturális örökség negatívumára: „A hatalmas orosz irodalom nagy csapás a modern kor számára.”¹⁵

A posztkoloniális kutatások számára ezért alapvető kérdéssé vált, hogy egyáltalán „képesek-e beszélni az elnyomottak?” Ismert tanulmányában ezt a kérdést tette fel és problematizálta radikálisan Gayatri Chakravorty Spivak.¹⁶ A felvetés elméleti alapját Karl Marx *Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája* című fragmentuma képezte, melyben Marx a kollektív osztályszubjektivitás hiányával indokolta a mindenfajta közvetítéstől független önreprezentációra való képtelenséget:

„Amennyiben a parcellás parasztok között csak helyi összefüggés van és érdekeik azonosága nem teremt közöttük közösséget, nemzeti kapcsolatot és politikai szervezetet – annyiban nem képeznek osztályt. Képtelenek ezért arra, hogy osztályérdekeiket a saját nevükben akár egy parlament által, akár egy konvent által érvényre juttassák. Nem tudják önmagukat képviselni, képviseletre szorulnak.”¹⁷

A Marx által megfogalmazott probléma azonban mélyebb a politikai képviselet kérdésénél. Legalábbis Spivak interpretációjának köszönhetően mélyebbé vált.

A posztkolonialista szempontú meghatározáshoz a közvetlen ösztönzést Michel Foucault és Gilles Deleuze beszélgetésének szövege adta 1972-ből.¹⁸ Spivak szisztematikus kritikának veti alá azt a módot, ahogyan a két szerző a szubjektivitást tárgyalja. Foucault és Deleuze fő tézise, hogy a harc konkrét tapasztalata, melyre a tömegek szert tettek, sokkal inkább lehetővé teszi számukra, hogy felismerjék saját helyzetüket, mint amennyire – helyettük – az értelmiségiek valaha is képesek lennének; mi több, sokkal jobban tudják artikulálni is a saját helyzetüket.¹⁹ A francia teoretikusok privilegizált értéket tulajdonítanak az elnyomott szubjektum figurájának, mintha ez a szubjektum attól, hogy involválódott a termelőfolyamatokba, meg

¹⁴ [Lévíj Front – Baloldali Front, 1922 és 1928 között működő művészeti társaság – A fordító.]

¹⁵ ШКЛОВСКИЙ, (1926). 79.

¹⁶ SPIVAK, 1988. A továbbiakban az alábbi kiadás alapján idézem: СПИВАК, 2001; Lásd továbbá FOUCAULT, 2000b.

СПИВАК, 2001. 657.

¹⁷ MARX, 1975. 153–154.

¹⁸ FOUCAULT, 2000b. 241–249.

¹⁹ Uo., 243.

tudná teremteni a feltételeket ahhoz, hogy önmaga, a saját nevében beszéljen (azaz megkerülje nem csupán a burzsoáziát, de a baloldali értelmiséget, sőt, bizonyos értelemben magát a diskurzust is). Deleuze úgy fogalmazza meg ezt a helyzetet, hogy „*nincs többé képviselet* [még hozzá a „*reprezentáció*” szimbolikus értelmében sem, mivel Deleuze kijátssza a fogalom mindkét értelmét. – I. K.] – *csupán cselekvés van.*”²⁰

Az értelmiségiek feladata e feltételek megteremtésének folyamatában annyi, hogy elhatárolódnak az elmélettől mint az idegen tapasztalat totalizáló képviseletétől, és egyfajta „*instrumentális elmélet*” felé közelítenek, melynek előállítására magába a gyakorlatba íródik bele, éppúgy, mint a dolgozók fizikai munkája. Foucault és Deleuze szerint ez az instrumentális elmélet hivatott arra, hogy megszüntesse az elmélet és a gyakorlat közti elvi kettészakítottságot, miután az elmélet eme új típusa a hatalom minden – a „*tudás*”, az „*igazság*” és a „*diskurzus*” rendszereiben manifesztálódó – fajtája elleni harc eszközévé vált.²¹

Spivak különböző irányokból fejt ki ennek az álláspontnak a kritikáját. Először is, szerinte Foucault és Deleuze nem veszi figyelembe az ideológia szerepét a társadalmi termelőviszonyok előállításának rendszerében. Másodszor, a konkrét tapasztalat („*mindaz, ami valóságosan végbemegy*” – mondja Deleuze) axiómaszerű előtérbe állítása ellehetetleníti alternatív ideológiák kidolgozását, ami kizárja annak a lehetőségét, hogy elméleti szempontból vizsgálják meg a munka elosztását tekintve a világban létező hegemoniát. Mindez újra, sokadszorra rögzíti az „*első*” és a „*harmadik*” világ közti különbséget. S végül, a legfontosabb: túlságosan felületes és elhamarkodott „*szembeállítani egymással az absztrakt, 'tisztá' elméletet a konkrét, 'alkalmazott' elmélettel*” oly módon, ahogyan az a beszélgetésben szerepel.²² Ez utóbbi szemrehányás azon alapul, hogy – Spivak szerint – nincs eléggé világosan megkülönböztetve a „*reprezentáció*” fogalmának két értelme és két perspektívája. A továbbiakban elsősorban épp ez lesz az érdekes számunkra.

A szociális elnyomás terének kritikáját kifejtve Spivak rámutat arra, hogy a probléma nem csupán az, hogy az elnyomottak csak a politikai reprezentáción (a parlamenti képviseleten) keresztül képesek beszélni, hanem az is problémát jelent, hogy az elnyomottak „*saját beszéde*” a szimbolikus reprezentáció építményére támaszkodik, azaz egy idegen nyelv diszkurzív közvetítésén alapul. E korlátozás miatt van fundamentális szakadék az elnyomottakat (legyenek bár munkások vagy a harmadik világ képviselői) az „*önmagukért felszólalás és cselekvés*” képességével felruházó társadalmi elmélet (Foucault és Deleuze álláspontja), valamint a közvetlen társadalmi gyakorlat között. Ahhoz ugyanis, hogy az elnyomottak osztályjellegű szubjektivitásra és stabil szimbolikus pozícióra tegyenek szert, részesévé kell válniuk az uralkodó diszkurzív rezsimeknek.

A nyelv és az uralom közti viszony logikájából fakad, hogy az elnyomottak nem csupán a nyilvános képviselet jogától, hanem saját nyelvüktől is meg vannak fosztva, amely lehetővé tenné, hogy a valóságban is éljenek a politikai harcok eredményeként kivívott jogaikkal. Az uralkodó diskurzus (az urak diskurzusa) rendjébe való bevonódásuk, valamint a szociális kommunikáció kialakult csatornáiba való

²⁰ FOUCAULT, 2000b. 242.

²¹ Uo., 244.

²² SPIVAK, 1988.

bekapcsolódásuk így nem az elnyomottak felszabadításához vezet, hanem egy újabb, immár szimbolikus alárendeltséghez: az elnyomottak alárendelődnek az idegen nyelv szabályainak, valamint mindazoknak az uralmi-elnyomó viszonyoknak, melyek az idegen diskurzus szabályrendszerében őrződtek meg.²³

A fentiekben körvonalazott diszkurzív csapda lényege, hogy a társadalmi, nemzeti vagy kulturális elnyomástól való megszabadulás útjára lépve az elnyomottak alárendelődnek a diskurzus rendjének, mely fölött ők maguk nem rendelkeznek hegemóniával. Az elnyomottak kilépése a történelem színpadára egybeesik szubjektummá válásuk folyamatával: ez pedig azt jelenti, hogy az elnyomottak bevonódnak a *már létező* reprezentációs rendbe – olyan rendbe, mely az uralom és az elnyomás (diskurzus vagy ideológia) korábban létező rendszerének újratermelése révén nyilvánítja ki önmagát.

Spivaknak ezt a diszkurzív szkepszisét számos alkalommal bírálták (elsősorban marxista nézőpontból), mondván, hogy jobban érdeklí a diszkurzív hegemónia, mint a társadalmi elnyomás valóságos körülményei.²⁴ A mi esetünkben azonban, amikor a reprezentáció problémája egy szociális, politikai és gazdasági felszabadulás utáni posztforradalmi szituációban merül fel, figyelmen kívül hagyhatjuk ezeket a bírálókat. Sőt, a „győzedelmes proletariátus” beszéd-szubjektívációjának jellegzetessége, a diszkurzív és politikai erőszak újonnan jelentkező hatásai, továbbá a „régisim” domináns nyelvi kategóriájának átörökítése arról tanúskodik, hogy a kulturális hegemónia problémája az elnyomottak felülkerekedése után is megőrzi aktualitását.

Ennek az elemző perspektívának a kulturális forradalom módszereiről és útjairól folytatott viták történeti anyagára történő alkalmazása (mely kulturális forradalmat a győztes proletariátusnak azért kell véghez vinnie, hogy megszilárdítsa Október társadalmi vívmányait) annyiban aktuális, amennyiben, mint említettem, a kulturális forradalom szovjet teoretikusai és ügynökei sok tekintetben hasonló problémákkal szembesültek, mint amilyenek később, az 1970–1980-as években folytatott intellektuális vitákban is megjelentek. A korai szovjet teoretikusok által folytatott viták és a posztstrukturalista elméletek közti különbség elsősorban az eltérő modalitásban vagy gyakorlati keretekben ragadható meg: míg az első esetben a normativitás, a másodikban a kritikai megközelítés bizonyult meghatározónak.

Michel Foucault például egy speciális kritikai nézőpontot dolgoz ki, mely lehetővé teszi, hogy a modern liberális rezsím mögött láthatóvá váljanak a diszciplináris hatalom és a diszkurzív kényszerítés szimbolikus formái. A Foucault által feltárt tudás-hatalom archeológiája a szovjet társadalom építésének szituációjában normatív és normalizáló diskurzusokban került a felszínre, és közvetlenül az új szubjektum – diszciplináris és diszkurzív úton történő – létrehozását célozta meg. Míg Foucault a diskurzus szabályozó mechanizmusainak a feltárásán dolgozott, az 1920-as évek kulturális politikája létrehozta az előíró diskurzust mint olyat, amelynek performatív hatalma mind az írás, mind az írás szubjektuma szintjén az új rendet tematizálja. Ha az első esetben a diskurzus hatalmának analitikus feltárásával van dolgunk, a második esetben annak nyílt demonstrációjával. A rejtett és a nyílt helyet cserél. Míg Foucault azt mutatja meg, hogyan érvényesíti a diskurzus a szubjektumot szabályozó

²³ СПИВАК, 2001. 657.

²⁴ Lásd például: LAZARUS, 1994. 197–220.

láthatatlan hatalmát, a '20-as évek teoretikusai a diskurzust tudatosan a tömegek felvilágosítására és ideológiai rendszabályozására igyekeztek felhasználni.

A szubjektumtermelés Foucault által leírt – a burzsoá (kapitalista) rezsimre jellemző – módjának antitéziseként a szovjet diskurzus nyíltan tematizálta a diskurzus rejtett formáit, vagyis a gyakorlatban végrehajtotta mindazt, amit később, elméleti szinten, a posztstrukturalista kritika tesz, amikor leleplezi a diskurzus, a tudás és a hatalom közti összefüggéseket.

Még egy módszertani kérdés maradt, amelyről szót kell ejtenünk ahhoz, hogy meg tudjuk alapozni a posztkoloniális elemző perspektívának a '20-as évek kulturális politikájára való korrekt alkalmazását – ez pedig a kolonizáló hatás instanciájának a kérdése. A Spivak által kijelölt keretek elvben megengedik, hogy optikáját kiszélesítve ne csak a koloniális politika és – a világ munkamegosztásában lecsapódó – következményeinek klasszikus eseteire alkalmazzuk ezt a megközelítést, hanem a kulturális hegemonia más formáira is. Többek között a hegemonia azon formáira, melyek nem pusztán az uralom elnyomó intézményein keresztül szilárdítják meg hatalmukat, hanem ugyanígy a felvilágosítás és a modernizáció kulturális gyakorlatán keresztül.

A nacionalizmus Ernest Gellner által javasolt elmélete szerint az agrártársadalmakat az elit és a nép között húzódó kulturális (nyelvi, etnikai, vallási stb.) különbségek szövik át, míg az ipari társadalmak egy közös nemzeti kultúra létrehozásával reagálnak a kiéleződő társadalmi- és osztálykülönbségekre.²⁵ A bolsevik forradalom a különbségek mindkét típusát fel kívánta számolni, azaz egyszerre próbálta megszüntetni az (orosz gazdaság agrárjellege miatt még létező) osztály- és kulturális különbségeket. A proletariátus győzelmének, mely eltörölte az osztálykülönbségeket, az új „proletár kultúrában” kellett gyökereznie. Csak az volt a probléma, hogy maga a proletariátus (a parasztságról nem is beszélve), képtelen volt külső segítség nélkül a kulturális építkezés önálló szubjektumává válni. Ezt a szerepet a forradalmi elitnek kellett magára vállalnia.

Az elit képviselői előtt álló feladat nem korlátozódott pusztán arra, hogy kidolgozzák azokat a mechanizmusokat, melyek az új kultúra tudatos építőjévé alakítják át a győztes proletariátust. A feladat végrehajtása ugyanis beleütközött a korábbi nemzeti kultúra örökségének problémájába (amit a forradalmi elit tagjai társadalmilag idegen kultúráként fogtak fel). Akárhogy is, de az új társadalom kialakítása, a korábbiakhoz hasonlóan új nemzet kialakítását követelte meg, és újra aktualitást tett a társadalmi különbségektől a kulturális különbségek felé tartó átmenet újradefiniálásának szükségességét, e különbségek paramétereinek leírását, s végül a különbségek megszüntetésére irányuló mechanizmusok kidolgozását.

A belső kolonizáció Alekszandr Etkind által kidolgozott kulturális modellje,²⁶ melynek értelmében a külső és a belső, a kolonizáló és a kolonizálandó közti határok állandóan keresztezik egymást, egymásra rétegződnek, valószínűleg nem csupán az Orosz Birodalom történelmére alkalmazható, hanem a posztforradalmi korszakra is. Míg az első esetben a belső kolonizáció „a nemzet kialakításával ért fel”,²⁷ a második

²⁵ GELLNER, 1988; GELLNER, 1983.

²⁶ ETKIND, 2011.

²⁷ ЭТКИНД, 2001. 69.

esetben ez lett az új szocialista társadalom felépítésének módja. A belső kolonizáció perspektívája nem csupán a korai szovjet periódus teoretikus leírásának retrospektív szintjén bizonyul produktív szempontnak, hanem aktuális az 1910–1920-as évek vitáit illetően is. E vitáknak szükségszerűen ki kellett robbanniuk a város és a falu közti új viszonyok kialakulásával kapcsolatban.

Az a kérdés, hogyan viszonyuljanak a faluhoz – úgy, mint a radikális gazdasági és kulturális modernizáció kolonizációs objektumához, vagy mint az új élet építésének önálló szubjektumához – fontos mozzanatnak bizonyult a bolsevik párt jobb- és bal-szárnya közti eltérő álláspontok kialakulásában. Például a koloniális perspektívával való érdekes egybeesés bukkan fel Nyikolaj Buharin 1925-ben írt cikkében, a „baloldali ellenzék” egyik vezetőjével, Jevgenyij Preobrazsenszkijel folytatott vitában. Preobrazsenszkij²⁸ azt ajánlotta, hogy a technikailag lehetséges maximumig emeljék fel a falunak szánt ipari termékek árát, hogy így tegyenek szert anyagi eszközökre az ipari felemelkedéshez. Buharin kritizálja ezt a javaslatot, és rámutat, hogy amennyiben megvalósítják ezt a tervet, voltaképp a kolóniáknak a metropolium általi gazdasági kizsákmányolását élesztik újjá az új viszonyok között, vagyis a proletariátus és a parasztság közötti munkamegosztásban.²⁹ Ennek a buharini pozíciónak az átfogalmazása bukkan fel G. Zinovjev cikkében,³⁰ ahol szó szerint előkerül a belső kolonizáció fogalma, melyet Zinovjev Lenin korai munkáiból³¹ ismert:

„Ha úgy akarjuk felemelni a nagyiparunkat, hogy közben jóformán belső »kolóniaként« tekintünk a parasztságunkra [...], az minden lesz, csak nem bolsevizmus. Az ember azzal büszkélkedik, hogy nincs 'paraszti elhajlása'. Úgymond 'kolonizálni' fogja a parasztságot, a valóságban azonban [...] tönkreteszi a nagyipar alapjait.”³²

Külön kutatás feladata lehet a posztkolonizációs elmélet kereteinek és a belső kolonizáció koncepciójának alkalmazása a forradalommal kezdődő, és csak a kollektivizáció „nagy fordulatával” véget érő politikai, gazdasági és kulturális vitákra. Jelen tanulmányban más feladatokra fogok koncentrálni, amelyek a szovjet szubjektum diszkurzív megformálódásának mechanizmusaiával kapcsolatosak. A fentiekben kijelölt elméleti kereteknek köszönhetően úgy írhatjuk meg a szovjet szubjektum kialakulásának történetét, hogy a legapróbb részletekkel is számolunk, s láthatóvá tesszük a folyamatba beíródó feszültségeket és szakadásokat is. Ezek a feszültségek az adott situációban fölbukkanó dialektikus hatásokkal függtek össze, nevezetesen azzal a törekvéssel, hogy az új kultúra egyszerre próbál meg a modernizáció szubjektumává és objektumává is válni: miközben meghirdetik az elnyomottak kulturális felszabadításának jelszavát, mögötte valójában az elnyomottak ideológiai és diszkurzív „rendszerbeillesztésének” a szándéka áll. Továbbá a fenti analitikus modellnek a tömegek feletti diszkurzív hatalomért, az új ember felépítésének vezető

²⁸ Aki ez idő tájt a Szovjetunió Legfőbb koncessziós bizottságának elnökhelyettese és a Pénzügyi Népbizottság testületének tagja volt.

²⁹ Lásd: БУХАРИН, 1925.

³⁰ Aki az adott esetben támogatta Buharin „jobboldali” pozícióját, mivel Trockij ellenlábasa volt, s még nem állt be az „új baloldali ellenzék” soraiba (amire ugyanebben az évben, 1925-ben került sor).

³¹ ЛЕНИН, 1967. 1–609.

³² ЗИНОВЬЕВ, 1925. 25.

jogáért folytatott politikai és kulturális harc történetére való alkalmazása néhány ponton korrigálja Spivak téziseinek univerzális voltát arról, hogy „*az elnyomottak nem képesek [magukért] beszélni*” (pontosabban, hogy a beszédüket mindenképpen annak a nyelvnek a szabályain keresztül fogják értelmezni, amely elnyomatásuk eszköze), s hogy „*nem halt el*” a közvetítő reprezentáció szükségessége.³³

Az egykori elnyomottak új szubjektivitással történő felruházásának szovjet projektuma nem volt annyira monolit folyamat, mint ahogyan az több mai kutatásban megjelenik: néha úgy írják le ezt a folyamatot, mint direkt ideológiai nevelést (indoktrinációt), vagy (ami pontosabb) a hatalom által előirányzott szimbolikus – műfaji és retorikus – formákhoz való idomulást. Ha lefordítjuk a posztkoloniális elmélet terminusaira a szovjet szubjektivitás kialakulásának leírására alkalmazott nyelvet, azt mondhatjuk, hogy az volt a szubjektumképzés egyik alapvető mechanizmusa, hogy fokozott beszédaktivitásra ösztönözték a „kolonizáltakat” (egykori elnyomottakat), méghozzá nem a politikai képviselőt, hanem a diskurzus – épp a Spivak által hangsúlyozott – mélyebb síkján, a saját „én” diszkurzív reprezentációjának síkján.

A diszkurzív gyakorlatok sokaságában mutatkozott meg az, hogy megkísérelték beavatni a beszédbe a korábban „néma” proletárt, méghozzá igen széles spektrumban: Andrej Platonov alkotói munkásságától kezdve a munkás- és parasztlevelezők mozgalmáig.³⁴ Olyan szervezett kampányokban bukkan fel ez, mint az „élmunkások meghívása az irodalomba” (1920-as évek vége), vagy azok a nagy számban megjelenő irodalmi körök és stúdiók, ahol fontos része volt a „társadalmi megrendelésnek” a normatív irodalmi nyelv elsajátítása. Ezekben az esetekben arról a folyamatról van szó, amikor nem a szociális némaságba való visszazorítás révén megy végbe az alárendelés, hanem a beszédre való folyamatos ösztönzésen keresztül; nem a beszéd *jogától* való megfosztás, hanem ellenkezőleg, a szervezett formájú *beszédre kötelezés* révén. Azonban a beszédre kötelezés mechanizmusait, továbbá azt, hogy mit értenek azon, *mit* és *hogyan* köteles mondani a (társadalmi értelemben) felszabadított, ám ugyanakkor (diszkurzív értelemben) alávetett ember, azt mindenki másképp értette.

Az alábbiakban két elméleti program példáján keresztül igyekszem megvizsgálni ezt a problémát. Ezek a programok a szovjet szubjektum diszkurzív és irodalmi megformálásához kapcsolódnak: az egyik a Baloldali Front (LEF) által meghirdetett „tényirodalom”, amely saját irodalompolitikai értelmezést igyekezett adni a munkás- és parasztlevelezők (ún. *rabkor* és *szelkor*) mozgalmának (az 1920-as évek második fele), a másik az „élmunkások meghívása az irodalomba” (az 1920-as, 30-as évek fordulója), melyet a Proletár Írók Oroszországi Egyesülete, a RAPP³⁵ tett közzé.

Abból indulok ki, hogy a korai szovjet periódus irodalompolitikája – melynek középpontjában egy vita állt: különböző elképzelések versengtek arról, hogy ki,

³³ СПИВАК, 2001. 667.

³⁴ [A munkáslevelező olyan üzemi, hivatali, vállalati dolgozó, főleg nagyüzemi munkás, aki munkahelyének eseményeiről rendszeresen vagy alkalmilag levelet, tudósítást, jelentést ír valamely újságnak, rendszeres közlés végett. – A fordító]

³⁵ Irodalmi egyesülés, amely azon igyekezett, hogy a lehető legközelebb kerüljön a párthoz, és kifejezze a pártnak a proletárirodalomról vallott nézeteit (1925–1932).

milyen módon és kinek a vezetésével válhat új szovjet íróvá³⁶ – nem csak az irodalomról és „az író megformázásáról” szólt. Másképpen fogalmazva, ennek az irodalompolitikai vitának a tétje jóval több volt magánál az irodalomnál, illetve annál a kérdésnél, hogy ki lehet az irodalom előállítója. S talán épp ezzel magyarázható, hogy miután világossá vált: az erőfeszítések bizonyos fokig célt értek, már kevésbé volt szükség a hadseregben az írás és a termelés, az irodalom és a munkástömegek közti kapcsolat megőrzéséért felelős „kezdő írókra és költőkre”. Már nem volt lényeges, hogy „kirángassák” történelmi némaságukból a munkás-paraszt tömegeket, arra ösztönözve, hogy munkás- vagy parasztlevelezővé váljanak (kezdő proletár íróvá vagy parasztköltővé), mivel megszűnt ez az igény – a szubjektumképzés mögöttes álló modelljével együtt. Ezután az írók újra egy zárt és elit szakmai testület részévé váltak – ez a folyamat zajlott le a Szovjet Írók I. kongresszusának előkészítése során, s a folyamatot maga a kongresszus szentesítette.

A szimbolikus és anyagi befektetések nagyságrendje, a szervezési erőfeszítések mértéke, a folyamatba bevont emberek nagy száma meglepően hat, ha arra gondolunk, hogy itt kizárólag a szovjet irodalom és a szovjet író előállításáról volt szó (még akkor is, ha megértjük, milyen fontos szerepet játszott az irodalom az új élet felépítésében). Megszűnhet a ráfordítások és az elvégzendő feladatok közti aránytalanság, ha feltételezzük, hogy a szubjektum, mely körül a korszak irodalmi csatározásai folytak, nem a szovjet író volt, hanem a szovjet ember mint olyan. Az irodalomba való bekerülés csupán része volt a szovjet emberré formálódásnak, míg az, hogy ez a szubjektum ténylegesen íróvá váljon, nem csupán ritka, hanem meglehetősen véletlenszerű esetnek, mintegy a folyamat mellékhatásának számított. Emellett az új szovjet író figurája (aki elsősorban a proletár író és a munkáslevelező alakjában lépett elő) nem pusztán szinekdoché volt, aki az egész helyett a privilegizált részt képviselte, hanem mintakép: a szovjet szubjektum prototípusa és öntőformája.

Nyíltan beszél erről G. Zinovjev a munkáslevelezők mozgalma kapcsán: *„Ma már tökéletesen világos, hogy a munkáslevelezők, s részben a parasztlevelezők mozgalma a gyakorlati leninizmus egy kis darabja; nem csupán irodalmi, sőt nem annyira irodalmi munka, hanem a pártépítés része, az országunk kulturális felemelkedéséért folytatott munka része.”*³⁷ (Kiemelés tőlem – I. K.)

A „szovjet író megformázása” ilyen módon nemcsak az új szovjet társadalom élcsapatának előállításáról szólt, hanem általában véve gyakorlati modellként szolgált a szovjet szubjektum kialakításához. Az irodalom nem pusztán valamiféle magas kulturális értéknek számított, amely most a győztes osztály tulajdonába került. Az irodalomban nyilvánult meg a diskurzus maga, vagyis azt a szabályozott szimbolikus teret jelentette, amelybe belebocsátkozva, s amelynek uralásával az individuuum tudatos és normalizált szubjektummá vált – olyan szubjektummá, aki a hatalom számára áttetsző nyelven beszélt és gondolkodott. Ezért a korabeli kritikai vitákban gyakran háttérbe szorult ennek az irodalomnak a voltaképpeni „irodalmisága” (azaz poétikai, művészi karakterisztikuma).

³⁶ Az 1920-as évek, valamint az 1930-as évek első felének irodalompolitikáját a minket érdeklő perspektívából, vagyis a szovjet író formálódásának szempontjából, Jevgenyij Dobrenko alábbi könyvében részletesen és felettebb alaposan tárta fel: Добренко, 1999.

³⁷ ЗИНОВЬЕВ, 1925. 4.

Más volt itt a fontos: az, hogy az új társadalmi gyakorlat mennyiben hagy nyomot az irodalmi termelés produktumain, s hogy az új irodalmi szubjektum (a proletár-író) mennyire őrizi meg kötődését a termeléshez, miközben egyszerre kell írónak és *proletárnak* is lennie. (Vagyis megoldja-e azt a problémát, amely ötven év múltán Foucault és Deleuze számára abban a kérdésben összpontosult, vajon hogyan lehet leküzdeni a reprezentáció és a cselekvés, az elmélet és a gyakorlat közti távolságot.)

A munkáslevelezők tevékenységével kapcsolatban Nyikolaj Buharin világosan kifejezte, mi a különbség a reprezentáció grammatikája és retorikája, valamint a tömegek társadalmi életével való közvetlen kapcsolat között: „*A munkáslevelezők funkciója nem az, hogy szépen, jó stílusban írjanak, tudják, hol kell kitenni a vesszőt, vagy hogy eligazodjanak az írásjelekben. Az a feladatuk, hogy megorrontsák a tömegek hangulatát, mintegy tapogatócsápok legyenek a tömegben.*”³⁸

A munkásíró professzionális irodalmi szerzővé válásának veszélyét már az egyik első marxista művészetszociológus, Vlagyimir Fritzsche is felvetette. 1919-ben rámutatott, hogy a termeléstől való elszakadás oda vezethet, hogy az új, munkásszárma- zású írók megjelenésének pozitív folyamata céhszerű, irodalmi burzsoá-értelmiségi szubjektumok születésébe fordul át, ami osztálytudatuk „újászületésének” csíráját hordozza. Lényegében ugyanarról a veszélyről van szó, amelyre Marx, majd később Spivak is rámutat: a munkásíró a munkásosztály „képviselőjévé” válik az irodalomban, éppúgy, ahogy a parlamenti demokráciában is megvannak a munkások képviselői (rendszerint a burzsoázia soraiból), akik a parlamentben védelmezik az érdekeiket. Eközben a munkások továbbra is meg vannak fosztva attól, hogy saját hangjukat hallassák: a parlamenti demokráciában mások beszélnek helyettük, míg a professzionalizálódott proletárirodalom esetében a munkások helyett azok az írók beszélnek, aki az ő közegekből származnak ugyan, de már megszűntek munkások lenni, azaz elveszítették a proletariátus társadalmi-termelési gyakorlatával való kapcsolatukat.

Ennek az „újászületésnek” a veszélye nem csupán abban van, hogy a munkásíró kiválik a munkástömegekből és eltávolodik a mindennapos termelési gyakorlattól, de abban is, hogy komolyabb „diszkurzív ambíciói” lehetnek, vagyis igyekszik egyre jobban elsajátítani és uralni a „magas” irodalmi stílus normatív követelményeit.

„*A munkásköltők elszigetelődése a tömegtől és a termeléstől, s értelmiségivé (jóllehet proletár származású értelmiségivé), olyan professzionális költökké válásuk, akik egyre jobban érdeklődnek a költői technika, a mesterség iránt, meg kellett hogy könnyítse azt a folyamatot, mely során a munkásköltők a burzsoá értelmiségi költők foglyaióvá váltak*”³⁹ – így összegzi Fritzsche a Proletkult⁴⁰ tevékenységét, ahol a proletariátusnak a tömegirodalomhoz való vonzódása találkozott az értelmiség felvilágosító attitűdjével, mely kész volt

³⁸ БУХАРИН, 1926. 36. A tudósításokban a diskurzus stilisztikai és grammatikai normativitását – mely elidegeníti a munkást saját, a mindennapok gyakorlata révén kialakított identitásától – teljes mértékben felváltja a munkás saját nyelve és az a joga, hogy önmagáról a saját nevében beszéljen: „*Nyugodtan publikálhatjuk a nyelvtanilag hibás, rossz nyelven megírt gyári tudósításokat is, melyek a tömegek hangulatát tükrözik, és visszautasíthatjuk a kicsiszolt, túldíszített, és minden nyelvtani szabálynak megfelelő tudósításokat, melyek nem tükrözik vissza a hangulatot.*” Uo.

³⁹ ФРИЧЕ, 1919. 110.

⁴⁰ A proletariátus öntevékeny közművelődési és irodalmi-művészeti szervezete, mely a Művelődési Népbiztonság (Narkomat) mellett működött 1917-től 1932-ig.

felelni erre a vonzalomra. Majd így folytatja: „*Ha a munkásközegből érkező költők – formáját és szellemiségét tekintve – valóban proletár költészetet akarnak teremteni, nem az értelmiség és a burzsoá múlt professzionális költői után kell menniük, hanem vissza kell térniük saját őszerejükhöz, saját közegükbe, a tömeghez, a proletariátushoz, a gyárakba és az üzemekbe.*”⁴¹ Hogyan eshetett egybe a proletárköltészet megteremtése felé tartó előrehaladás a proletárgyakorlat „őszerejéhez” való visszafordulással?

E probléma megoldásának két, szélsőségesen eltérő útját lehet megkülönböztetni. A LEF az öntudatos munkás megformázását tűzte ki célul, akinek a tudósítói munka diszkurzív praxisa révén kellett megértenie saját proletár mivoltát, tudatosítania kellett, hogy munkájával a szocializmus építésén dolgozik. A RAPP viszont jóval konkrétabb és realiztikusabb programot hirdetett meg annak érdekében, hogy az egész „irodalom egy totálisan vezérelt szervezette” alakítsa, melyet „az új típusú írók” teljesítenek ki.⁴² Mint már említettük, nem elsősorban az új írók álltak az 1920–1930-as évek kultúrpolitikájának homlokterében, hanem az a diszkurzív beavatódási folyamat, amelyen elkerülhetetlenül át kellett mennie az irodalomba meghívott új szovjet szubjektumnak. Ám ennek a nyelvi beavatódásnak a célképzete más és más volt a különböző irodalmi csoportosulások számára. A diszkurzív „én” kialakítását célzó LEF- és RAPP-stratégia közti különbség jól kifejezhető a Roland Barthes által javasolt megkülönböztetéssel a *szervő* és a *modern író* alakja között. Barthes meghatározása szerint a *szervő* az, akinek a tevékenysége közvetlenül a szóra irányul, míg tevékenységének paradoxona abban áll, hogy ő dolgozza ki saját munkaeszközét. Az irodalom az ő számára egyszerre cél és eszköz: a „reális világ” közvetítésének célja és eszköze. Mi több, a *szervő* szavát és gondolatát az irodalom mint intézményrendszer elkerülhetetlenül elnyeli: árucikké, a közönség által fogyasztandó terméké változtatja.

A *szervő*vel szemben a *modern író* (aki a Francia Forradalommal tűnt fel a Történelem színpadán) az az ember, akinek a szó pusztá eszköz – az irodalom és az irodalmi nyelv szempontjából külsődleges cél elérésének az eszköze: „*Számára a szó egy dolgot tartalmaz, de maga nem válik dologgá.*”⁴³ Az író gondolatának azonnali szóvá válása konfliktust provokál a „gondolat feltartóztatathatatlansága” és a „társadalom renyhésége” között, mivel a társadalom nem kívánja fogyasztani azt, amit az irodalom intézményrendszere nem szentesített.⁴⁴

Barthes elmékedése az írás természetéről, mely a „maga élességével és halaszthatatlanságával” igyekszik leküzdeni saját medializációját, árucikké válását, valamint az értelem-termelés és a fogyasztás általános rendszerébe való beépülését, ugyanabba a kontextusba illeszkedik, mint Foucault és Deleuze – többször említett – párbeszéde. Ezek a posztstrukturalista gondolkodók olyan pozíciót igyekeznek találni, amely lehetővé tenné az értelmiségi számára, hogy – a teoretikus elvonatkoztatás iránti jellegzetes vonzalmával együtt – legyűrje a kísértést, és kitörjön a hatalmi struktúrák diszkurzív újratermelésének korlátai közül.

⁴¹ ФРИЧЕ, 1919. 110.

⁴² ДОБРЕНКО, 1999. 329.

⁴³ БАРТ, 1960. 137.

⁴⁴ Уо.

Az 1920-as, illetve az 1930-as évek eleji „posztkolonialista” kultúrpolitika alternatíváit illetően a szerző és az író Barthes-i megkülönböztetéséhez hasonló vita zajlott le a szovjet irodalom jövőjéről. Az irodalom egyfelől olyan *társadalmi intézménynek* látszhatott, amely mindamelllett, hogy megőrzi korábbi magas értékstátuszát és elképzeléseit a „jó stílusról” (Barthes), valamint a „nagy és hatalmas” irodalmi nyelvről (Ivan Turgenyev), az osztálykritériumoknak megfelelő káderpolitika következtében elvi jelentőségű személyi változásokon megy keresztül (ez a RAPP álláspontja). Másfelől az irodalom olyan *társadalmi gyakorlatnak* is tűnhetett, amely közvetlenül beépül a termelési folyamatba, és utópisztikus módon megszünteti a szó és a tett különbségét (ez pedig a LEF álláspontja).

A RAPP erőfeszítéseit tehát úgy jellemezhetjük, hogy azok a szerző megformálására irányultak, habár az alapvető intrika itt nem a szó és a világ között bontakozott ki (ahogy ezt Barthes bemutatja), hanem a szó és a szerző osztályidentitása között. A szerző osztálytudatának meghatározott normativitásra kellett szert tennie, miközben bekapcsolódott a klasszikus művészi formákat „pártos” tartalommal ötvöző diskurzusba.

A LEF „tényirodalomról” vallott elmélete az írókat látta az irodalom szubjektumaként, akinek diskurzusa késedelem nélkül reagál a történésekre, talán még annál is radikálisabb síkon, mint ahogy ez Barthes-nál megjelenik, mivel itt megfordul a szó és a tett általa jelzett viszonya. Míg Barthes meghatározása szerint a modern író szava „egy dolgot tartalmaz, de maga nem válik dologgá”, a LEF gyakorlata szerint a tett egybeesik a szóval (a „tény irodalmával”), s épp ezáltal akadályozza meg a szó áruvá válását.

A fenti különbségtételt annak a normatív kritikának a szintjén is feltárhatjuk, melynek segítségével a RAPP a munkás- és paraszttudósítók mozgalmát irányította és működtette. A RAPP kritikus és prózaírója, Vlagyimir Sztavszkij (a későbbiekben vezető szovjet irodalmi funkcionárius) a *Hogyan konzultáljunk a karcolat témájában?* című cikkében leírja egy „kezdő íróval” folytatott konzultációját:

„Kaptam egy vázlatos feljegyzést arról, hogy a Nyizsegorodi járásban némely kulákok 'alakoskodnak', de a vázlat alapos irodalmi átdolgozást igényelt. A következőképpen cselekedtem:

1. késlekedés nélkül utasítottam a szerzőt, hogy sürgősen leplezze le ezeket a kulákokat a sajtó és a helyi szervek segítségével;
2. magam is azonnal írtam egy levelet a kulákokról a helyi szerveknek;
3. a feljegyzés szerzőjének megküldtem a véleményemet a karcolatról mint irodalmi alkotásról: mi a jó benne, s mi hiányzik belőle.”⁴⁵

Azaz a RAPP szakértőjének ajánlása a társadalmi problémákkal folytatott küzdelem közvetlen gyakorlatától haladt a kezdő szerző szövegének irodalmi elemzéséig, ráirányítva a figyelmét a szerző művészi hiányosságaira.

A LEF „tényirodalmának” radikalizmusa ezzel szemben a következőkben ragadható meg: nem maguk a feljegyzések vagy a vázlatok voltak az értékesek, melyeket a munkás- és parasztlevelezők lejegyeztek (pláne nem irodalmi szempontból), hanem

⁴⁵ Ставский, 1932. 11.

a hiányosságokkal folytatott küzdelem, amely e hiányosságok kiküszöbölésére irányult, valamint amelynek azután kellett bekövetkeznie, hogy a szöveg belépett a társadalmi küzdelem gyakorlati terébe. Ennek az erőtérnek a belsejében az egykori kolonizáltak maguk is a kolonizálás aktív résztvevőivé váltak, akik nem csupán a környező társadalmi valóságot, hanem önmagukat is modernizálták. Azok után, hogy feltárták és kijavították a hiányosságokat, leleplezték az ellenségeket, maga a szöveg (már nem mint a valóságos tapasztalat, hanem mint a szocializmus ellenségeivel folytatott küzdelem diskurzusának a része) különleges agitációs jelentőségre tett szert a konkrét tapasztalatok közvetítése szempontjából. Eközben a LEF programja nem látta szükségesnek, hogy a munkástudósító nyelve feltétlenül a „szépirodalom” normatív nyelvéhez igazodjék, s a szöveg befogadását mintegy átkapcsolja a „szocialista építkezés” termelési gyakorlatának regiszteréből az irodalmi diskurzus regiszterébe: a gyakorlati értelemben effektív szöveg művészi értelemben erőtlennek bizonyult.

A lefisták baloldali, antiesztétista radikalizmusa tehát úgy valósult meg, hogy a kezdő karcolatírók eleve elfogadták a nyelv teljes jogú szubjektumának – ez a nyelv tökéletesen egybeesett az író tapasztalatával. Nem az volt a kérdés, hogy megtanítsák helyesen beszélni, s ily módon helyes világnézettel oltsák be az írókat. S nem is arról volt szó, hogy rákényszerítették volna: higgyen benne, hogy beszéde performatív hatással lesz a valóságra. A helyzet úgy állt, hogy magában a munkásban kellett tudatosulnia, hogy az ő mindennapi termelési gyakorlata, melyet az új élet alkotó építésének szentel, már maga is *beszéd*, a forradalmi, s éppen ezért *művészi* diskurzus tere. Ebben az értelemben az ideális munkástudósító-karcolatszerző a LEF szempontjából az az ember, aki a munkájával és a valósághoz való tudatos viszonyulásával kiküszöböli az irodalmat mint szükségszerű közvetítő instanciát, mely az élet nevében lép fel, és olyan elméleti általánosításokat generál, melyeken keresztül megszilárdítja normativitását az élethez való viszonyában. Vagyis e program szerint az egykori elnyomott (kolonizált) individuum saját szubjektummá válása érdekében nem szorult rá az egykori elnyomók (kolonizálók) kulturális eszközkészletére.

A RAPP programja viszont, amely arra épült, hogy új kádereket hívnak az irodalomba, megerősítette a kritikus, a konzulens, a „vezető” instanciáját, akinek úgy kellett fellépnie, mint a művészi megformálásért, valamint az irodalom és a társadalmi gyakorlat kapcsolataért felelős közvetítő láncszemnek. Mi több, a LEF-féle „író munkástól” eltérően, akinek a szubjektummá válása minden egyes munkafolyamatban vagy diszkurzív aktusban realizálódott, a RAPP „proletár írójának” „új típusú íróvá” kellett válnia (pontosan ezt a kifejezést használják a RAPP vezetői), akinek szilárd identitását a „párt vonalával”, valamint a szovjet irodalmi nyelv fokozatosan formálódó idiómarendszerével való teljes azonosulása adja.

De csakúgy, mint a LEF esetében, a közvetlen irodalmi kihívások mögött egy magasabb rendű feladat állt, amely nem annyira az „új típusú író” megformálásával, hanem inkább azzal állt összefüggésben, hogyan lehet a tömegeket nagy méretekben a szovjet szubjektum kialakításáért felelős, normatív szimbolikus formák részesévé tenni. Viktor Percov például, aki a '30-as években átkerült a szétesett LEF-ből a megerősödő RAPP-ba, könyvet írt a témáról *Miről és hogyan kell írnia a munkásírónak* címmel. Ez a könyv közvetlen kapcsolatban állt a RAPP identitáspolitikájával, és nyíltan felfedte, milyen szoros kapcsolat volt a szovjet író megformálása és a szovjet szubjektum előállítása között.

„Mindenesetre nem hiábavaló foglalatosság senki számára, ha megpróbál megírni egy könyvet, még ha csupán egyetlenegy könyvről van is szó. A könyvet író munkás felemeli saját politikai és kulturális nívóját a munka során. Ha nem is válik íróvá, elsajátít egyfajta irodalmi jártasságot, ami társadalmi munkásként értékeesebbé teszi őt.”⁴⁶

Ebből a részletből is látható, hogy a munkásoknak az irodalomba való meghívását nemcsak, s meglehetősen, nem is elsősorban úgy értik, mint a munkásírók táborának a kiszélesítését, hanem sokkal inkább úgy, mint egy bizonyos normatív diszkurzív tapasztalatnak a megszerzését, amelyen a munkásoknak keresztül kell menniük. A folyamatnak szükségszerűen társadalmi érték előállításához kellett vezetnie, ám ennek az értéknek a megszerzése nem volt azonos az íróvá válással.

Míg a LEF „tényirodalma” számára a proletár közvetlen munkatapasztalatának az átadása volt a fontos, a „proletár irodalom” RAPP-féle értelmezésében a „könyv fölött eltöltött munkatapasztalat” állt az első helyen. Az első esetben a szubjektívációnak a munkahelyen kellett végbemennie, annak eredményeképp, hogy az „író munkás” felismerte és aktívan tudatosította szerepét a szocializmus építésében. A második esetben a munkásíró „politikai és kulturális nívójának a felemelése” révén ment végbe, melyet az „irodalmi munka” biztosított. Ez utóbbi a kulturális kolonizáció hagyományos gyakorlatára támaszkodott, amely művészi mintákon és irodalmi nevelő-példaképeken keresztül bontakozik ki.

Ugyanakkor maga az irodalmi nyelv jelentette a problémát. Amikor a rappisták meghirdették a „tanuljunk a klasszikusoktól” jelszavát, beleütköztek az „ideológiai örökség” problémájába, amely a klasszikus irodalomban sűrűsödött össze (Althusser koncepciója szerint: „az államhatalom ideológiai apparátusában”). Mivel a normatív művészi forma forrásainak a RAPP alapvetően a klasszikus (vagyis a szociális származás szerint „arisztokratikusnak” vagy „burzsoának” számító) irodalmat tartotta, fölmerült a veszély, hogy a proletár írók „*rabul esnek és [...] az idegen (burzsoá) ideológia csapdájába kerülnek.*”⁴⁷ Ezért a RAPP köré csoportosuló irodalmárok legfőbb céljuknak azt tekintették, hogy „*átdolgozzák a proletariátus szempontjából a burzsoá irodalom tapasztalatát*” (Percov) és diszkurzív immunitással oltják be a proletárirodalmat a lehetséges ideológiai fertőzésekkel szemben, amelyek a klasszikus irodalmi nyelv elsajátításával kerülhettek a kezdő proletár író tudatába.

A LEF ebből a szempontból egyszerre foglalt el jóval radikálisabb és következetesebb pozíciót, s kitartott a forma társadalmi funkciója mellett, melyet elszakíthatatlannak vélt a tartalomtól. Emiatt úgy ítélte meg, hogy a forma nem képes alkalmazkodni az új társadalmi feltételekhez.⁴⁸ Ugyanez a V. Percov – még azelőtt, hogy vezekelt volna korábbi lefista nézeteiért – a következőket írta az *Irodalmi tény* című kötetben:

„...a formai elemek elvesztik értelmüket ama célirányos társadalmi beállítódáson kívül, melyet egykor szolgáltak. Manapság gyakorlatilag lehetetlen használni ezeket a formákat –

⁴⁶ ПЕРЦОВ, 1931. 65.

⁴⁷ ПЕРЦОВ, 1931. 66.

⁴⁸ Lásd: Заламбани, 2006. 72–74.

*azaz 'átvenni a klasszikusoktól', ahogy azt mostanában sokan naívan elképzelik – anélkül, hogy ne szennyeznénk be a kézelőnket az idegen és káros társadalmi hatás mikroáítával.*⁴⁹

A RAPP „naiv” pozíciója mégis hatékonyabbnak és reálisabbnak bizonyult, mivel sikerrel egyeztette össze a kulturális normalizáció koloniális politikáját – mely az új szubjektumot a klasszikus hagyományhoz („az ősök tiszteletéhez”) fűzte – azzal a dekolonizáló gyakorlattal, mely e hagyomány ideológiai megtisztítását célozta.

A kezdő író számára az jelentette a veszélyt, hogy miközben behatolt az irodalom diszkurzív terébe, kitette magát mindazoknak az ideológiai hatásoknak, amelyekről korábban megóvta őt az irodalmi nyelvből (és általában a közéleti-nyilvános diszkurzusból) való kirekesztettségének ténye. A némaság ebben az értelemben teljesen nyilvánvaló politikai előnyökkel járt, megvédett a lehetséges ideológiai kísértésektől, ám eközben túlságosan is passzívvá és indifferenssé tette az alanyt az ideológiai hatással mint olyannal szemben. Az a tény, hogy a szubjektum nyelvre tett szert, ami a „diszkurzusba való bekapcsolódása” révén vált lehetővé számára, nemcsak megsokszorozta az új szubjektum fogékonyságát az ideológiai formálódásra, hanem fel is hívta arra, hogy artikulálja saját látásmódját az ideológiai térben. Egyebek közt ez tette lehetővé a hatalom számára, hogy megszilárdítsa magát az „elhajlásokkal” való folyamatos küzdelmen keresztül, bevezetve az ellenállás és alávetés jellegzetes logikáját, melynek hatása az ellenállás zónáinak folyamatos feltárásában nyilvánult meg.

A rappisták a tanulást állították szembe az irodalmi példaképek kritikátlan elsajátításával, ennek pedig az volt a lényege, hogy következetesen meg kellett tisztítani a megöröklött művészi formákat a korábbi „(uralkodó) társadalmi osztály világnézetétől”. A RAPP-szakértők gondos vezetésével kellett végbemennie a megöröklött és a proletariátus által most „alkotó módon átsajátított” művészi formák ideológiai „megtisztításának”. A valóságban azonban nem annyira kulturális átkódolás zajlott, hanem nagyon is egyszerű kulturális kisajátítás, ami abból állt, hogy „nacionalizálták” a megelőző „koloniális” örökséget. A korábbi művészi formákat a korábbi művészi funkciójukban használták; ami változott – az új „káderek” megjelenése, akik mindennek új ideológiai jelentést adtak.⁵⁰ A LEF gyökeresen másképp viszonyult a korábbi kulturális formákhoz. A „régikultúra” ismerete nem arra kellett, hogy valamiféle örökségi viszonyba keveredjenek vele, hanem épp ellenkezőleg, arra, hogy kritikusan leleplezzék művészi fogásait, vagyis a művek mögött álló formai, értelmi, sőt, szociokulturális struktúrákat és funkciókat: „*Ismertük a régi kultúrát. De nem voltunk az örökösei; azért parodizáltuk, hogy ráláthassunk.*”⁵¹

⁴⁹ ПЕРЦОВ, (1928). 165.

⁵⁰ A hivatalos szovjet marxizmus meglehetősen egyszerűen és határozottan oldotta meg a proletariátus győzelméből eredő kulturális átalakulásokkal kapcsolatos problémákat. Az a történelmi szubjektum határozza meg a kulturális formák és mechanizmusok ideológiai kontextusát, aki használja ezeket a mechanizmusokat és formákat. Lásd például az olyan fogalmak ideológiai „átkódolását”, mint amilyen a „nemzeti kultúra”: „*A nemzeti kultúra jelszava burzsoá jelszó volt, amíg a burzsoázia volt hatalmon, és a nemzet konszolidációja a burzsoá rend égisze alatt zajlott. Amikor a proletariátus került hatalomra, proletár jelszó lett a nemzeti kultúra, és a nemzet konszolidációja a szovjethatalom égisze alatt kezdett végbemenni. Aki nem értette meg e két eltérő helyzet elvi különbségét, az soha nem fogja megérteni sem a leninizmust, sem a nemzeti kérdés lényegét.*” СТАЛИН, 1952. 138.

⁵¹ ШКЛОВСКИЙ, (1939). 391.

Míg a LEF mindvégig ragaszkodott ahhoz, hogy a proletariátus diskurzusát a termelő gyakorlat öntse a megfelelő formába, addig a RAPP úgy oldotta meg ezt a problémát, hogy mechanikusan leválasztotta az irodalmi formát az általa hordozott világnézetéről. Ez utóbbi – annak ellenére, hogy folyamatosan retorikus utalásokat találunk a „győzedelmes proletariátus gyakorlatának” vezető szerepére – fokozatosan az „osztálytudatot” és a „párttudatot” felidéző kategóriákkal töltődött meg, miáltal a szubjektumformálás mechanizmusa elvont elméleti síkra került. Már nem a munka kollektív folyamata volt a legfőbb szubjektumformáló instancia, hanem azon speciális politikai szervezetek tevékenysége, amelyek a belső fegyelemre támaszkodva ellenőrizték, hogy milyen tartalmakkal telítődnek meg a szabályozó diszkurzív kategóriák.

A szovjethatalom első tizenöt évében kibontakozó kulturális forradalom bonyolult viszonyba lépett a politikai forradalommal: az volt a feladata, hogy megszilárdítsa a politikai forradalom eredményeit. A viszony jellege változott, de az értelme mindvégig az maradt, hogy kidolgozzák a szubjektumképzés mechanizmusait, melyek megfelelésbe hozzák a lezajlott forradalom eseményét az emberrel, akinek ezen esemény örökösévé kellett válnia. Az „ember” és a „forradalom” közt megnyíló értelmi teret a szocialista forradalom és a szovjet szubjektum kategóriájának szimbolikus szinkronba hozásának különféle verziói töltötték meg. E tér két szélső eszmei pólusa egyfelől a *forradalom* megszilárdítása volt – nem csupán annak társadalmi tartalmát illetően, hanem a kulturális formák szférájában is –, másfelől a *forradalom eredményének* tudatosítása, amely megkövetelte, hogy a megszerzett társadalmi hatalmat a korábban tekintéllyel rendelkező kulturális formák átsajátítása révén szilárdítsák meg (s egyben forradalmi szubjektummá alakítsák át a forradalmat végrehajtó szubjektumot). Az átsajátítás folyamata azonban a forradalmi pozíció feladásával végződött (valamint a forradalmi szubjektum szovjet szubjektummá alakulásával).⁵²

Miközben társadalmi felszabadításuk állampolgári jogokkal ruházta fel az elnyomottakat, ezzel egyidejűleg a kulturális kolonizáció objektumaivá is tette őket, mivel megkövetelte tőlük a „tudatosság” és a „kulturáltság” kidolgozott normáinak való megfelelést. A munkások és parasztek állama paradox helyzetbe került: nem csupán a belső kolonizáció tömeges programját kellett végrehajtania, mely arra volt hivatott, hogy megszilárdítsa a racionális ellenőrzést a terület és a lakosság fölött, valamint a folyamat aktív szereplőivé tegye a hatalmas társadalmi tömegeket.⁵³ Eközben modernizálnia is kellett magát, s meg kellett teremtenie az önmagára irányuló

⁵² Vö. azzal a Foucault *Felügyelet és büntetés* című kötetére alapozó következtetéssel, miszerint az orosz forradalom azért bukott el, mert „érintetlenül hagyta a társadalmi hierarchiát, és nem helyezte semmiféle tiltás alá a diszciplináris technikák működését”. ПАТОН, 1979. 126. Ezt a következtetést azonban korrigálnunk kell. A forradalom és a forradalmat követő társadalmi építkezés természetesen „érintette” a korábbi társadalmi hierarchiát, azonban – a korábbi kulturális formák újjáélesztésén keresztül – megőrizte magát a hierarchia-elvet, s ez az örökség a későbbiekben megkönnyítette egy új szovjet társadalmi hierarchia kialakulását.

⁵³ Jellemző, hogy Walter Benjamin, aki 1926–27 fordulóján Moszkvában tartózkodott, a kolonizáció terminusaiban ír az ország saját belső területeinek meghódításáról, habár sikertelennek látja ezt a kolonizációs folyamatot. Dziga Vertov filmjének premierje kapcsán írja a következőket: „Most egy filmpozst alkottak az új Oroszországról, 'A világ egyhatodáról'. Azonban a fő feladatot, vagyis azt, hogy jellegzetes képek révén bemutassa az átalakulóban lévő hatalmas Oroszország egészét az új társadalmi rend körülményei közepette, a rendező, Dziga Vertov nem oldotta meg. Egyelőre még nem sikerült Oroszország filmes kolonizálása (kinokolonizáció)”. БЕНЬЯМИН, 2004. 198.

rendkívüli erőfeszítések révén saját politikai szubjektivitását. Az állam önmaga átalakítására irányuló kultusza tökéletes harmóniában áll a korszakban fontos szerepet játszó társadalmi gyakorlatokkal: az önképzéssel, az önneveléssel, az önkontrollal stb. Az ilyen „önmaga felé fordulás” diffúzzá és ingataggá tette a belső és a külső, a szubjektum és az objektum, a kolonizáló és a kolonizált közti határokat. Mi több, ez a kolonizáció a társadalmi felszabadítás jegyében zajlott le, mivel a korábbi elnyomott osztály dominanciája csupán úgy érvényesülhetett, ha a korábbi elnyomottak idomultak a korábbi elnyomók kulturális normáihoz. Míg korábban a „magas” burzsoá kultúrát idegennek tekinthették és ellenállhattak a külső, nem túlságosan aktív kényszernek, most e kultúra új birtokosaivá válva kénytelenek voltak az örökébe lépni és interiorizálni annak formáit és nyelvét. Ily módon a társadalmi emancipáció és a kulturális szabályozás, a felvilágosítás és az ideológiai nevelés (indoktrináció), a tömegek ösztönös öntevékenysége és a racionális adminisztratív igazgatás (az államapparátus részéről) ellentétes irányú mozgásait rendre átszötte a kulturális forradalom és a modernizáció általános folyamata. Mindez azzal végződött, hogy az egykori elnyomottak elsajátították elnyomóik kultúráját. Vagyis a belső kolonizáció újabb fordulatával állunk szemben, melynek szubjektuma ezúttal maga a kolonizált volt.

Fordította: S. Horváth Géza

Felhasznált irodalom és rövidítések

ALTHUSSER

- 1970 ALTHUSSER, Louis: *Idéologie et appareils idéologiques d'Etat. La Pensée*, (1970) 151. sz. 3–38.
- 1976 ALTHUSSER, Louis: *Positions (1964–1975)*. Paris, Ed. sociales, 1976.

ETKIND

- 2011 ETKIND, Alexander: *Internal Colonization. Russia's Imperial Experience*. Cambridge, Polity Press, 2011.

FOUCAULT

- 1998 FOUCAULT, Michel: A diskurzus rendje. In: *Uő: A fantasztikus könyvtár. Válogatott tanulmányok, előadások és írások*. Vál. és ford.: ROMHÁNYI TÖRÖK Gábor. Budapest, Pallas Stúdió – Attraktor KFT, 1998. 50–74.
- 2000a FOUCAULT, Michel: Mi a szerző? Ford.: ERDŐS Ferenc – KICSÁK Lóránt. In: *Uő: Nyelvo a végtelenhez*. Szerk.: SUTYÁK Tibor. Debrecen, Latin Betűk, 2000. 119–146.
- 2000b FOUCAULT, Michel: Az értelmiségi és a hatalom. In: *Uő: Nyelvo a végtelenhez*. Szerk.: SUTYÁK Tibor. Debrecen Latin Betűk, 2000. 241–250.

GELLNER

- 1983 GELLNER, Ernest: *Nation and nationalism*. Oxford, Blackwell, 1983.
- 1988 GELLNER, Ernest: *Plough, Sword and the Book: The Structure of Human History*. Chicago, IL, University of Chicago Press, 1988.

GREENBLATT

1980 GREENBLATT, Stephen: *Renaissance Self-Fashioning: From More to Shakespeare*. Chicago, IL, University of Chicago Press, 1980.

HALFIN

1997 HALFIN, Igal: From Darkness to Light: Student Communist Autobiography During NEP. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 45. (1997) 2. sz. 210–236.

2003 HALFIN, Igal: *Terror in My Soul: Communist Autobiography on Trial*. Cambridge, MA, Harvard University Press, 2003.

HELLBECK

1996 HELLBECK, Jochen: Fashioning the Stalinist Soul: The Diary of Stepan Podlubnyi (1931–1939). *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 44. (1996) 3. sz. 344–373.

2000a HELLBECK, Jochen: Speaking Out: Languages of Affirmation and Dissent in Stalinist Russia. *Kritika*, 1. (2000) 1. sz. 71–96.

2000b HELLBECK, Jochen: Writing Self in the Time of Terror: Alexander Afinogenov's Diary of 1937. In: *Self and Story in Russian History*. Eds.: ENGELSTEIN, Laura – SANDLER, Stephanie. Ithaca, NY–London, Cornell University Press, 2000. 69–93.

2001 HELLBECK, Jochen: Working, Struggling, Becoming: Stalin-Era Autobiographical Texts. *The Russian Review*, 60. (2001) 3. sz. 340–359.

2006 HELLBECK, Jochen: *Revolution on My Mind: Writing a Diary under Stalin*. Cambridge, MA, Harvard University Press, 2006.

LAZARUS

1994 LAZARUS, Neil: National Consciousness and the Specificity of (Post)Colonial Intellectualism. In: *Colonial Discourse/Postcolonial Theory*. Eds.: BARKER, Francis – HULME, Peter – IVERSEN, Margaret. Manchester, Manchester University Press, 1994. 197–220.

MARX

1975 MARX, Karl: *Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1975. 153–154.

NAIMAN

2001 NAIMAN, Eric: On Soviet Subjects and the Scholars Who Make Them. *The Russian Review*, 60. (2001) 3. sz. 307–315.

PATTON

1979 PATTON, Paul: Of Power and Prisons. In: FOUCAULT, Michel: *Power, Truth, Strategy*. Sydney, Feral Publications, 1979. 109–147.

SPIVAK

1988 SPIVAK, Gayatri Chakravorty: Can the Subaltern Speak? In: *Marxism and the Interpretation of Culture*. Eds.: NELSON, Cary – GROSSBERG, Lawrence. Urbana, IL, University of Illinois, 1988. 271–316.

АЛЬТЮССЕР

(1970) АЛЬТЮССЕР, Луи: Идеология и идеологические аппараты государства. *Неприкосновенный запас*, 14. (2011) 3. sz.

БАРТ

1960 БАРТ, Р.: Писатели и пишущие. In: Уб.: *Избранные работы. Семиотика. Поэтика*. Москва, Рипол Классик, 1994. 133–141.

БЕНЬЯМИН

2004 БЕНЬЯМИН, Вальтер: О положении русского киноискусства In: Уб.: *Московский дневник*. Москва, Ad Marginem, 2004.

БУХАРИН

1925 БУХАРИН, Николай Иванович: *Новое откровение о советской экономике, или Какможно погубить рабоче-крестьянский блок*. Москва, Государственное издательство, 1925.

1926 БУХАРИН, Николай Иванович: Вопросы первого Всесоюзного совещания работников (16–20 янв. 1923) In: Уб.: *О рабкоре и селькоре. Статьи и речи (2-е изд.)*. Москва, Правда – Беднота, 1926.

ГЕРАСИМОВ–ГЛЕБОВ–КАПЛУНОВСКИЙ–МОГИЛЬНЕР–СЕМЕНОВ

2002 ГЕРАСИМОВ, И. – ГЛЕБОВ, С. – КАПЛУНОВСКИЙ, А. – МОГИЛЬНЕР, М. – СЕМЕНОВ, А.: От редакции. *Ab Imperio*, 3. (2002) 3. sz. 209–216.

ДОБРЕНКО

1999 ДОБРЕНКО, Евгений Александрович: *Формовка советского писателя. Социальные и эстетические истоки советской литературной культуры*. Санкт-Петербург, Академический проект, 1999.

ЗАЛАМБАНИ

2006 ЗАЛАМБАНИ, Мария: *Литература факта. От авангарда к соцреализму*. Санкт-Петербург, Академический Проект, 2006.

ЗИНОВЬЕВ

1925 ЗИНОВЬЕВ, Григорий Евсеевич: *Новый великий почин (Рабкоровское и селькоровское движение)*. Москва, Правда, 1925.

ЛЕНИН

1967 ЛЕНИН, В. И.: Развитие капитализма в России. Процесс образования внутреннего рынка промышленности In: Ленин В. И. *Полное собрание сочинений: в 55 тт. Том 3*. Москва, 1967.

1974 ЛЕНИН, В. И.: *Полное собрание сочинений. Том 35*. Москва, Издательство политической литературы, 1974.

МОГИЛЬНЕР

2002 МОГИЛЬНЕР, Марина: Интервью с Игалом Халфиним и Йоханом Хелльбеком. *Ab Imperio*, 3. (2002) 3. sz. 217–260.

ПЕРЦОВ

(1928) ПЕРЦОВ, Виктор Осипович: Культ предков и литературная современность. In: ЗАЛАМБАНИ, Мария: *Литература факта. От авангарда к соцреализму*. Санкт-Петербург, Академический Проект, 2006.

1931 ПЕРЦОВ, Виктор Осипович: *О чем и как писать рабочему писателю. (Массовая критическая библиотека На литературном посту)*. Москва, Государственное издательство художественной литературы, 1931.

СПИВАК

- 2001 СПИВАК, Г. Ч.: Могут ли угнетенные говорить? /Пер. с англ/ In: *Введение в гендерные исследования. Ч. II. Хрестоматия*. Под ред.: ЖЕРЕБКИНА, С. В. Санкт-Петербург, Алетейя, 2001. 649–670.

СТАВСКИЙ

- 1932 СТАВСКИЙ, Владимир: Как консультировать очерк (Заметки из опыта работы). *Художественная литература*, (1932) 4. sz.

СТАЛИН

- 1952 СТАЛИН, И. В.: О политических задачах университета народов Востока: Речь на собрании студентов КУТВ [Коммунистического университета трудящихся Востока]. 18 мая 1925 г. In: Уб.: *Сочинения. В 18 т. Т. 7*. Москва, Государственное издательство политической литературы, 1952.

ФРИЧЕ

- 1919 ФРИЧЕ, Владимир Максимович: *Пролетарская поэзия*. Москва, Денница, 1919.

ХЕЛЛЬБЕК

- 2010 ХЕЛЛЬБЕК, Йохен: Повседневная идеология: жизнь при сталинизме. *Неприкосновенный запас*, 13. (2010) 4. sz

ШКЛОВСКИЙ

- (1939) ШКЛОВСКИЙ, Виктор Борисович: Разговор с друзьями. In: ШКЛОВСКИЙ, Виктор Борисович: *За 60 лет. Работы о кино*. Москва, Искусство, 1985. 381–393.
 (1926) ШКЛОВСКИЙ, Виктор Борисович: Куда шагает Дзига Вертов? In: ШКЛОВСКИЙ, Виктор Борисович: *За 60 лет. Работы о кино*. Москва, Искусство, 1985. 78–79.

ЭТКИНД

- 2003 ЭТКИНД, Александр: Фуко и тезис внутренней колонизации: постколониальный взгляд на советское прошлое. *Новое литературное обозрение*, 6. (2001) 3. sz. 50–74.
 2007 ЭТКИНД, Александр: Советская субъективность: пыткавоспасение In: Уб.: *Non-fiction по-русски правда. Книга отзывов*. Москва, Новое литературное обозрение, 2007. 134–155.

ЯРОСЛАВСКОГО

- 1929 *Как проводить чистку партии. Сборник директивных статей и материалов*. Под ред.: ЯРОСЛАВСКОГО, Емельян Михайлович. Москва, Государственное издательство, 1929.